

HOE BEOORDEEL IK EEN RESTAURATIEOFFERTE ?

INHOUD

Woord vooraf	2
Inleiding	4
Conserveren? Restaureren?	4
Hoe vind en kies ik een deskundige restaurator?	4
Hoeveel offertes moet ik vragen?	5
– offerte vraag via een bestek	
– offerte vraag rechtstreeks aan de restaurator	
– kosten voor het opmaken van een offerte	
Welke informatie moet ik in een offerte terugvinden?	7
Praktische afspraken	13
– tijdens de behandeling	
– verantwoordelijkheid	
Na de behandeling	14
– teruggave van het object	
– afrekening en behandelingsrapport	
– nazorg	
Voor meer info ...	15
Colofon	16

■ Woord vooraf

Talrijke besturen, instellingen, verenigingen of privé-personen zijn belast met het beheer van ons roerend cultureel erfgoed. Zij moeten ervoor instaan dat de ideale bewaaromstandigheden voor de objecten worden gecreëerd en instandgehouden zodat verval zoveel mogelijk wordt tegengegaan. Ook de bewaringstoestand van de voorwerpen moet regelmatig en zorgvuldig gecontroleerd worden. Om die fysieke staat van een object of verzameling te bepalen kan de hulp van een restaurator* worden ingeroepen. Door zijn specifieke opleiding, kennis en ervaring is hij de best geplaatste persoon om te beoordelen in welke staat objecten zich bevinden en aan te geven of en hoe een voorwerp eventueel moet worden behandeld. In deze brochure kunt u lezen waarmee u rekening moet houden als u een restaurator inschakelt. Ze kan tevens dienen als handleiding bij het beoordelen van restauratieoffertes.

Deze brochure is bestemd voor al wie voorwerpen of verzamelingen beheert, ongeacht of het om beschermd of niet-beschermd cultuurgooederen gaat. Slechts een deel van het roerend erfgoed in Vlaanderen is wettelijk beschermd, meer bepaald die voorwerpen, die onroerend door bestemming deel uitmaken van een beschermd monument. Daarnaast kunnen, sinds het in voege treden van het Topstukkendecreet in 2004, voortaan ook voorwerpen of volledige verzamelingen op de Vlaamse topstukkenlijst terechtkomen en aldus beschermd worden. In beide gevallen zijn de eigenaars gehouden aan de wettelijke voorschriften ter zake - ook wat het inschakelen van restauratoren betreft - en kunnen zij tevens gebruik maken van de diensten die de Vlaamse overheid verstrekt op het vlak van nazicht en dringende instandhouding. Ofschoon voor de eigenaars van beschermd cultureel patrimonium dus specifieke richtlijnen en procedures gelden, kan deze brochure hen toch bijkomende inzichten verschaffen aangaande de principes van conservatie en restauratie en over de inhoud van een restauratieofferte**

Er zijn in Vlaanderen maar weinig instellingen (musea, openbare besturen of instituten) die restauratoren in vaste dienst hebben. Dat betekent dat u in de meeste gevallen bent aangewezen op een restaurator die zelfstandig werkzaam is. In ons land is het beroep van restaurator niet beschermd zodat eenieder zich alsnog deze titel kan toe-eigenen. Hoe vindt u als beheerder een deskundige restaurator? Welke afspraken maakt u met hem over de aanpak? Hoe houdt u greep op de kosten van een behandeling? Dit document wil een leidraad bieden voor erfgoedbewaarders bij het aanvragen en beoordelen van restauratieoffertes, evenals voor restauratoren wier hulp en advies wordt ingeroepen. De belangrijkste vragen en aandachtspunten die u als beheerder in acht zou moeten nemen bij het inschakelen van een restaurator komen hier aan bod. Het gaat om een herziene en geactualiseerde versie van de brochure uit

---

* met restaurator wordt – verkort – de in Vlaanderen gebruikte dubbele benaming ‘conservator-restaurator’ bedoeld, zowel m. als v.

** Het door bestemming onroerende, beschermd erfgoed behoort tot de bevoegdheid van de *Vlaamse overheid, agentschap Ruimtelijke Ordening - Onroerend Erfgoed Vlaanderen*. Al het niet-beschermd roerend erfgoed valt, op het niveau van de Vlaamse gemeenschap, onder de bevoegdheid van de *administratie Cultuur*, meer bepaald het *Agentschap Kunsten en Erfgoed, afdeling Erfgoed*.

1998, die destijds op basis van de samenwerking met het Instituut Collectie Nederland werd gepubliceerd.

Mocht u meer vragen hebben zowel aangaande beschermd als niet-beschermd roerend erfgoed, dan kunt u voor aanvullende informatie terecht bij de vermelde afdelingen, waarvan u de adressen op de laatste bladzijde vindt.

Leon Smets en Griet Kockelkoren, stafmedewerkers FARO, februari 2009

■ Inleiding

Als beheerder van roerend cultureel erfgoed komt het er in eerste instantie op aan te vermijden dat restauratie-ingrepen moeten worden uitgevoerd. De aandacht moet vooral gaan naar de omstandigheden waarin de voorwerpen bewaard en gepresenteerd worden. Hoe optimaler die zijn, hoe geringer de kans op verval en beschadiging. Het is pas zinvol om in een conservatie- of restauratiebehandeling te investeren als ook de geschikte en stabiele bewaaromstandigheden kunnen gegarandeerd worden voor het object: omgevingsklimaat, lichtbeheersing, verpakking, steunvorm. Restauratoren kunnen u wat dat betreft waardevolle adviezen verstrekken. Vanzelfsprekend kunt u daarvoor ook terecht bij de provinciale (museum)consulenten, het steunpunt Faro en bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Eigenaars van beschermde gebouwen kunnen hiervoor hun licht opsteken bij het Agentschap Ruimtelijke Ordening onroerend erfgoed Vlaanderen,. Leden-gebruikers van de provinciale Monumentenwacht vzw kunnen hierover advies vragen aan de monumentenwachters-interieur.

■ Conserveren? Restaureren?

Conserveren en restaureren zijn complexe activiteiten. Soms kan een restaurator kiezen uit diverse methodes om resultaat te bereiken. Ook kan hij kiezen voor een bepaalde behandelingsintensiteit. Als hij kan kiezen uit diverse opties is het goed als een restaurator die opties aangeeft en vermeldt welke behandeling zijn voorkeur geniet en waarom. In hoofdzaak kunnen we twee behandelingsstypen onderscheiden, conservering en restauratie, waarbinnen weer allerlei gradaties mogelijk zijn.

Conservering behelst de directe en indirecte acties die genomen worden om het verdere verval van een object zoveel mogelijk te vertragen en de conditie van een object zo veel mogelijk te stabiliseren, bijvoorbeeld door stof en vuil te verwijderen, losgekomen onderdelen vast te zetten, actieve schimmel- en insectenaantasting te bestrijden enzovoort. Dit gebeurt met een maximum aan respect voor de historische, fysieke, materiaaltechnische en esthetische eigenschappen van dat object.

Restauratie daarentegen is het geheel van handelingen die een beschadigd of een gedeeltelijk verloren gegaan object in een van te voren gedefinieerde toestand wil terugbrengen, bijvoorbeeld door het verwijderen van oude restauraties, het toevoegen of aanvullen van (verloren) fragmenten of het vervangen of vernieuwen van onderdelen.

Het is echter zo, dat er in de praktijk bijna altijd geopteerd wordt voor conservatiebehandelingen, om de integriteit van het object zo veel mogelijk te respecteren. Dit betekent ook dat alle behandelingen die toegepast worden, steeds reversibel (omkeerbaar) moeten zijn.

■ Hoe vind en kies ik een deskundige restaurator ?

- U informeert bij professionele musea of archieven naar hun ervaringen met externe restauratoren
- U neemt contact op met beroepsverenigingen zoals de Beroepsvereniging voor Conservators - Restaurateurs van Kunstvoorwerpen vzw (BRK). Zij beschikken over

uitgebreide adressenbestanden van aangesloten leden. Hier kunt u ook de ethische code van de beroepsgroep opvragen. In de ethische code staan de normen vermeld die betrekking hebben op de verantwoordelijkheid van de restaurator ten opzichte van objecten, opdrachtgevers, collega's en publiek. Ook buiten deze vereniging zijn goed opgeleide en ervaren restauratoren te vinden: BRK is een ledenvereniging, lidmaatschap is geen plicht (i.t.t. bijvoorbeeld Orde van Geneesheren, of Orde van Architecten). Ook mondreclame en de Gouden Gids kunnen helpen bij uw zoektocht. Vraag steeds een curriculum op, waaruit blijkt of de restaurator een degelijke opleiding heeft genoten, een relevante ervaring en betrouwbare referenties kan voorleggen. Steeds meer restauratoren beschikken thans over een hoger diploma van specialist in een bepaalde discipline, verkregen aan een binnen- of buitenlandse instelling

- Gaat het om de conservatie of restauratie van wettelijk beschermde objecten, met name cultuurobjecten die integrerend deel van uitmaken van een beschermd gebouw, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen, dan is alleen het Agentschap R-O Vlaanderen bevoegd en dienen de voorgeschreven procedures gevolgd.
- Voor voorwerpen die op de Vlaamse Topstukkenlijst zijn geplaatst heeft u vóór elke restauratie-ingreep een toelating nodig van de minister van cultuur. Hiervoor bestaat een specifiek aanvraagformulier¹
- Sommige provinciebesturen kennen een conservatiepremie of conservatiesubsidie toe voor de behandeling van waardevol roerend cultureel erfgoed dat niet wettelijk beschermd is. Bij het aanvraagdossier is een formulier gevoegd, dat de aangeschreven restaurator(en) of atelier(s) moeten invullen en waarin gepeild wordt naar hun deskundigheid (genoten opleiding en bijscholing, atelieruitrusting, samenwerkingsverbanden, specialisatie).
- Voor het nazicht van de bewaringstoestand van het roerend erfgoed kunnen de leden-gebruikers van de provinciale Monumentenwacht vzw een beroep doen op de monumentenwachters-interieur. Die maken dan een toestandrapport op met aanbevelingen voor de goede bewaring van de objecten.

■ Hoeveel offertes moet ik vragen?

Zeker bij omvangrijke, gecompliceerde of kostbare projecten is het verstandig om meer dan één restaurator te benaderen en ze onafhankelijk van elkaar een prijsofferte te laten insturen. Behandelingskeuzes en prijscalculaties kunnen namelijk onderling nogal verschillen. Voor openbare besturen geldt uiteraard de wet op de overheidsopdrachten, waarbij de opdracht in de regel slechts gegund kan worden na een beroep te hebben gedaan op mededinging.

Een vergelijking tussen offertes van verschillende restauratoren is eigenlijk alleen mogelijk als restauratoren over vergelijkbare deskundigheid en ervaring beschikken. Daarbij moeten niet alleen de kostprijs maar eveneens de voorgestelde behandelingen met elkaar vergeleken worden. Elke offerte moet immers een toestandbeschrijving en een behandelingsvoorstel bevatten, waardoor u meer inzicht verkrijgt in de toestand en de conservatieproblematiek van uw object.

Offertevraag via een bestek

Om prijsoffertes op een eenvoudige manier te kunnen vergelijken kunt u vooraf een bestek laten maken. Dit is zelfs aan te raden wanneer het om een complexe en veelomvattende restauratie gaat. In het geval van wettelijk beschermde voorwerpen wordt het aanbevolen bij de aanvraag van een onderhoudspremie, en verplicht wanneer u een restauratiepremie wenst aan te vragen. Het bestek wordt opgemaakt door een restaurator tegen een vooraf bepaalde vergoeding of een percentage. Het dient minstens de volgende punten te omvatten: 1. de toestandbeschrijving van het object; 2. de voorgestelde conservatie- of restauratiebehandeling, waarbij de opeenvolgende stappen van uitvoering worden aangegeven; 3. de raming van de kostprijs; 4. extra ruimte voor suggesties van andere dan de vermelde behandelingen, met de argumentatie.

Offertevraag rechtstreeks aan de restaurator

De wetgeving op de overheidsopdrachten bepaalt dat er meerdere prijsoffertes moeten gevraagd worden per project. De opdracht wordt meestal gegund aan de meest voordelige offerte, die gebaseerd kan zijn op een aantal kwalitatieve selectiecriteria, zoals:

- studie- en beroepskwalificaties gestaafd met diploma's en getuigschriften
- lijst van gelijkaardige projecten uitgevoerd tijdens de laatste 5 jaar
- namen van personen die effectief met het werk worden belast
- een restauratierapport waar in detail de uitvoering van een vergelijkbaar werk wordt beschreven.

De opdracht wordt toegewezen aan de restaurateur die de meest voordelige offerte indient op basis van prijs en kwaliteit.

.Het is dus van groot belang op voorhand te overwegen of u niet beter een of meer extra criteria met betrekking tot kwaliteitsgaranties toevoegt. In dat geval moeten de beoordelingscriteria vooraf duidelijk aan de restauratoren gecommuniceerd worden. Vooral bij grote en complexe opdrachten kunnen dus andere criteria dan de kostprijs doorslaggevend zijn.

Kosten voor het opmaken van een offerte

Wordt er niet op basis van een bestek gewerkt, dan kunnen restauratoren kosten in rekening brengen voor het opstellen van een prijsofferte of behandelingsvoorstel, vooral bij omvangrijke projecten of als een grondig vooronderzoek nodig is. Het gaat dan meestal niet om een "vrijblijvende prijsofferte" maar om een toestandsonderzoek en gedetailleerd behandelingsvoorstel, waarvoor de reis- en reistijdkosten, werkuren en dossierkosten, en BTW (21%) in rekening worden gebracht. Die kosten kunnen snel oplopen zonder dat er ook maar één conserverende handeling is uitgevoerd. Vóór u een

restaurator uitnodigt om naar een voorwerp of collectie te komen kijken, vraagt u of hij offertekosten in rekening brengt en hoeveel die bedragen (uurloon, forfaitair bedrag of procent van het voorgestelde behandlingsbedrag). Sommige restauratoren zijn bereid om de offertekosten te laten vallen als de offerte resulteert in een concrete opdracht. Het is verstandig die mogelijkheid vooraf te bespreken en eventuele afspraken vast te leggen.

In geval van wettelijk beschermde goederen moeten de geëigende procedures worden gevolgd. Het Agentschap Ruimtelijke ordening – onroerend erfgoed Vlaanderen informeert u over de te volgen stappen.

■ Welke informatie moet ik in de offerte terugvinden?

Nadat een restaurator een object of collectie zorgvuldig heeft bekeken, is het gebruikelijk dat hij een offerte uitbrengt. Op basis van die offerte kunt u een beslissing nemen over de noodzaak van een behandeling en over de toewijzing. Een goede offerte besteedt aandacht aan de volgende elf punten :

1. De identificatie van de restaurator of van het bedrijf.

Hieronder moet u terugvinden:

- de naam van de restaurator en/of de bedrijfsnaam;
- het adres, het telefoon- en faxnummer, en eventueel het e-mailadres;
- het ambachts- of het handelsregisternummer en het BTW-nummer;
- het nummer van post- of bankrekening;
- de handelsvoorwaarden.

2. De identificatie van het object of de collectie.

Om misverstanden te voorkomen is het wenselijk dat de offerte een duidelijke identificatie van het object of de reeks van objecten aangeeft. Die identificatie bestaat ten minste uit de aard van het object, het inventarisnummer en de afmetingen. Bij voorkeur worden ook de volgende gegevens vermeld : de maker van het voorwerp, de titel van het werk, het materiaal en de datering.

Voorbeeld

voorwerp	beeld
inv. nr.	B.98.06
afmetingen	h. 30 cm, b. 38 cm, d. 17 cm
auteur	Walter Pompe
titel	Heilige Familie
materiaal	palmhout
datering	ca. 1750

3. Toestandsbeschrijving of conditierapport

Per object moet aandacht worden besteed aan de wijze waarop het is vervaardigd en uit welke materialen. Vervolgens wordt de bewaringstoestand beschreven: de schade wordt in kaart gebracht en de oorzaken van de schadebeelden worden geïdentificeerd. Dit wordt best verduidelijkt door een of meer foto's toe te voegen waarop de schade goed zichtbaar is. Grotere groepen gelijksoortige objecten kunnen vanzelfsprekend in clusters worden beschreven, waarbij schadeverschijnselen bijvoorbeeld in percentages worden aangegeven.

Voorbeeld 1

voorwerp	schilderij
inv. nr.	96.016
afmetingen	met lijst : l. 85 cm, b. 54 cm ; zonder lijst : l. 77 cm, b. 46 cm
auteur	Frans Francken II
titel	Aanbidding der koningen
materiaal/techniek	olieverf op paneel (eikenhout)
datering	tweede kwart 17de eeuw

toestandsbeschrijving Paneel samengesteld uit drie verticale planken, middelste plank vertoont verticale barst vanaf de bovenrand, over ca. 1/3 van de lengte; plaatselijk opstuwingen van de verlaag, gedeeltelijk verfvlies (onderaan rechts). Oppervlaktevuil. De lijst is oorspronkelijk, openstaande voeg boven rechts; ingelijst met verroeste spijkers. Oppervlaktevuil.

Voorbeeld 2

voorwerp:	poppenjurkje – empire
inv. nr.	MM.201
afmetingen:	lengte: 30,5 cm - taille omtrek: 20 cm – rokbreedte: 35 cm
vervaardiger:	onbekend
beschrijving:	poppenkleding: witte empirejurk in een fijn batist (fijne linnen stof). De jurk heeft een hoge taille, een brede vierkante halsuitsnijding en korte pofmouwtjes. Net onder de buste (verhoogde taillelijn) wordt de jurk via een lintje aangetrokken, zodanig dat de stof gefronst wordt naar de rok toe.

toestandsbeschrijving:

- Algemeen: De witte stof is vergeeld en vuil.
- Specifieke beschadigingen:
Structurele schade: Er bevindt zich een kleine lacune ter grootte van 0,5 cm² net boven de armuitsnijding ter hoogte van de onderarmsnaad van de rechtermouw. (Rechts: wanneer je de jurk zelf zou dragen).
Vervorming: Door jarenlang geplooid te liggen in dezelfde positie (en onder andere kledingstukken), zijn de vouwlijnen duidelijk afgetekend in het kledingstuk.

4. Urgentie

De restaurator moet tevens kunnen aangeven binnen welke termijn het raadzaam is het object in kwestie te behandelen. Als het om een grotere collectie gaat, is het wenselijk dat hij voor de verschillende objecten of voor deelcollecties aangeeft wat de behandelingsurgentie is. Op die manier wordt het voor u mogelijk om een behouds- en conserveringsplan voor langere tijd op te stellen. Daarbij krijgen belangrijke objecten die dringend behandeld moeten worden, voorrang op objecten waarvoor de behandeling wat langer op zich kan laten wachten. Vaak kan de restaurator aanwijzen wat de achteruitgang van de conditie en het specifieke schadebeeld heeft veroorzaakt. Daarmee kunt u in het behoudsplan rekening houden en de nodige verbeteringen in de bewaaromstandigheden bewerkstelligen, zodat nieuwe schade of verdere degradatie voorkomen wordt.

5. Doel van de behandeling

Het is belangrijk op voorhand te bespreken wat er precies verwacht wordt van de conservatie- of restauratiebehandeling en waar het object achteraf zal terechtkomen. Een object klaarmaken voor een tentoonstelling kan soms een andere behandelingsmethode en bijkomende ingrepen vragen dan wanneer een object voor lange tijd in de reserve zal ondergebracht worden. De verwachtingen en visie van beide partijen, zowel die van de restaurator als die van de erfgoedbeheerder, worden hierdoor duidelijk, en men vermijdt verkeerde verwachtingen.

6. Vooronderzoek

In sommige gevallen vindt de restaurator het nodig dat er een voorafgaand onderzoek gebeurt naar de feitelijke toestand, de materiaalsamenstelling en/of de vervaardigingstechniek van een object. Dit kan nodig zijn voor het bepalen van de juiste behandelingswijze en de betere inschatting van de benodigde behandelingsduur. Ga niet zonder meer akkoord met een vooronderzoek, maar vraag naar het doel ervan en naar mogelijke alternatieven. Eventueel kunt u nog bijkomend extern advies vragen.

7. Behandelingsvoorstel

Conserveren en restaureren zijn complexe activiteiten. Een restaurator kan soms uit diverse methodes kiezen om een soortgelijk resultaat te bereiken. Ook de behandelingsintensiteit kan variëren. Vaak is er geen scherpe grens tussen conservering en restauratie te trekken. In de meeste gevallen kan een terughoudende conserverende behandeling volstaan.

In de offerte beschrijft de restaurator zijn voorstel van behandeling van het object of de collectie, waarom hij voor deze ingrepen kiest, met welke producten en met welke methoden. Het behandelingsvoorstel moet gedetailleerd en in een begrijpelijke taal opgesteld zijn. Een behandelingsvoorstel geeft niet alleen de restaurator de gelegenheid om zijn werkwijze te verantwoorden, het moet ook u als opdrachtgever toelaten om mee te kunnen denken. U moet immers als opdrachtgever kunnen beslissen over de uiteindelijke behandeling. Het is dan ook nodig dat u precies begrijpt

wat er staat. Als het behandelingsvoorstel op bepaalde punten niet duidelijk is, vraag de restaurator dan steeds om uitleg.

Een behandelingsvoorstel wordt best in fasen beschreven. Er kunnen verschillende mogelijkheden van behandeling zijn, afhankelijk van de wensen en verwachtingen van de opdrachtgever. Als voor- en nadelen van elke fase of van elk voorstel duidelijk worden vermeld, kunt u het verloop van de restauratie beter volgen en de logica ervan beoordelen. U kunt vooraf bepaalde wensen of beperkingen uitdrukken met betrekking tot de aard of de omvang van de behandeling (bijvoorbeeld: minimale conservatie; presentabel maken van het object). De restaurator moet dat in zijn offerte vermelden. Hij kan dan eventueel argumenten aanvoeren waarom hij de wensen van de opdrachtgever niet kan volgen en alternatieve voorstellen doet, die hij verantwoordt.

8. Tijdsduur en kosten

De geschatte tijdsduur, nodig om de behandeling uit te voeren, moet altijd terug te vinden zijn in de offerte. Zij moet de opdrachtgever steeds een indicatie geven over hoe de prijsvorming is tot stand gekomen. Soms is enkel een inschatting van de totale duur van de werken mogelijk, maar best wordt u een raming per behandelingsfase aangeboden. Het aantal arbeidsuren vermenigvuldigd met het uurloon maakt duidelijk hoe het eindbedrag van de offerte tot stand gekomen is. Neem geen genoegen met een offerte waarin enkel het eindbedrag vermeld staat zonder dat u dit bedrag kunt relateren aan uurloon, eventuele transportkosten, verzekeringskosten en de kosten voor fotografische documentatie en behandelingsdossier. Als het materiaal voor de behandeling een belangrijk deel van de begroting uitmaakt, is het wenselijk dat de restaurator de kosten daarvan in een aparte rubriek specificeert.

Voorbeeld 1: Voorstel voor de behandeling van een schilderij

- schilderij uit de lijst nemen	0.25 uur
- doek van spieraam verwijderen (originele spijkers bewaren)	2 uur
- reinigen spieraam en behandeling tegen houtworm	0.45 uur
- reinigen achterzijde doek	0.45 uur
- doek opspannen op hulpraam met stroken Japans papier	2 uur
- plaatselijk fixeren van picturale laag	1.30 uur
- oppervlaktevuil verwijderen	11 uur
- vernisafname	20 uur
- vullen lacunes	8 uur
- retoucheren	12 uur
- vernissen	2 uur
- schilderij opspannen op origineel spieraam	2 uur
- lijst aanpassen en opnieuw inlijsten	2 uur
- fotografische opnamen en samenstellen restauratieverslag	6 uur
totaal	69,45 uur

uurloon XX euro

Totale kosten: $XX \times 69,45 = XX,XX$ euro, excl. 21% BTW

Voorbeeld 2: behandeling: Poppenjurkje - empire

Voorstel behandeling

- Reiniging:
Droge reiniging: Het oppervlaktevuil kan in eerste instantie weggehaald worden door middel van een droge reiniging met een museumstofzuiger. Een meer diepgaande reiniging is in dit geval niet nodig.
Natte reiniging: Om de vergeling (verzuring) te neutraliseren en de vezels terug meer soepelheid te geven dient de jurk een natte reiniging te ondergaan in gedemineraliseerd water met neutraal detergent.
- Wegnemen vervorming: Tijdens het drogen na de natte reiniging wordt de jurk terug in haar originele vorm gebracht. Naden, plooiën en de pofmouwen worden extra ondersteund door middel van wit, zuurvrij vloeipapier. Het vloeipapier zal ook achtergebleven vuil opnemen tijdens het drogen. Het zal pas duidelijk worden of de plooiën al dan niet helemaal zullen verdwijnen tijdens de behandeling.
- Behandeling van de lacune: De lacune aan de armuitsnijding in de mouw wordt ondersteund door middel van een plaatselijke drager in wit linnen. De eigenschappen van het linnen (de dikte van de stof en de dichtheid van de draden) wordt afgestemd op het originele weefsel. Het fixeren gebeurt met tweedraadszijde.
- Presentatievorm: Het jurkje wordt geplaatst op een polycarbonaatplaat die bekleed wordt met polyesterfiber en linnen. Binnenin het jurkje zelf wordt een ondersteuning op maat vervaardigd in de vorm van een kussentjes in linnen gevuld met polyesterfiber. De kleur van het linnen wordt bepaald in samenspraak met de opdrachtgever.

Prijsofferte

Raming werkuren: 18 uren

Eenheidsprijs/uur: XX euro

Kostprijs voor materialen: 50 euro

Kostprijs voor verpakking en transport: 200 euro

Dossierkosten: 150 euro

Kostprijs verzekering van nagel tot nagel tijdens transport en verblijf in het atelier: 60 euro

Totaalprijs BTW excl: $18 \times XX = XXX + 460 = YYY$ euro

BTW 21% = yy euro

Totaalprijs BTW incl: ZZZ euro

Meestal blijft een object veel langer in het atelier van de restaurator dan de tijd die hij er effectief aan besteedt. Vaak hebben restauratoren meerdere opdrachten waar ze gelijktijdig aan werken. Of er moet rekening gehouden worden met de droogtijd van producten. Een begrote behandelingsduur van 40 uur wordt dan bijvoorbeeld verdeeld over twee maanden. Als u dacht het voorwerp voor een tweetal weken kwijt te zijn, kunt u twee maanden lang met een lege plek in de vitrine geconfronteerd worden; of, als het om kerkelijk patrimonium gaat, dat het beeld van de patroonheilige nog niet

beschikbaar is voor het jaarlijkse feest. Maak daarom schriftelijke afspraken over het tijdstip waarop de werkzaamheden klaar moeten zijn.

9. Transport- en verzekeringskosten

Objecten worden meestal het best in het atelier van de restaurator zelf behandeld. Daar zijn immers de nodige ruimte, omgevingsomstandigheden, apparatuur en materialen aanwezig. Over de verpakking en het transport van de objecten naar het atelier moet u op voorhand met de restaurator afspraken maken. Ook de verzekering en de aansprakelijkheid zowel tijdens het transport als tijdens het verblijf in het atelier moeten afgesproken en in orde zijn. De andere partij moet hiervan altijd een bewijs ontvangen. Zowel de waarde van het object als de duur van het verblijf in het atelier moeten door beide partijen gekend en geaccepteerd zijn.

Bedenk daarbij dat niet alle ateliers even goed zijn beveiligd tegen brand, inbraak of andere calamiteiten. Het kan daarom nuttig zijn om, alvorens u een opdracht geeft, een kijkje te nemen in het restauratieatelier. U kunt zich dan een beter beeld vormen van de werkwijze van de restaurator, ter plekke de beveiligingsvoorzieningen bekijken en de klimaatsomstandigheden in het atelier beoordelen.

10. Onvoorziene kosten

Vóór een restaurator daadwerkelijk met de behandeling is gestart, is het niet altijd mogelijk geweest om alle mogelijke scenario's of complicaties te voorzien. Het gebeurt meer dan eens dat de restaurator tijdens zijn werkzaamheden op onverwachte complicaties stuit. Om die op te lossen zijn vaak bijkomende ingrepen noodzakelijk en moet hij soms afwijken van de afgesproken behandeling. Dat kan tot gevolg hebben dat de behandeling duurder wordt. In dat geval moet de restaurator u onmiddellijk schriftelijk op de hoogte brengen en de behandeling stopzetten totdat u met een gewijzigde behandeling en de daaraan verbonden kosten akkoord bent gegaan. Als de opdrachtgever een openbaar bestuur is, moeten de wettelijke voorschriften in acht genomen worden om de meerwerken te mogen toekennen..

Van restauratoren mag verwacht worden dat zij hun prijsbepaling zo zorgvuldig mogelijk hebben voorbereid. Dat is zeker het geval als ze ook hun offertekosten in rekening brengen. Een rubriek 'risico' of 'onvoorzien', soms uitgedrukt in een bepaald procent van de totale behandelingskosten, komt men soms wel tegen in een offerte, maar zelden kan men hier op terugvallen, tenzij het gaat om uitzonderlijke projecten. Soms staat er vermeld bij de totaalprijs: 'XX euro, indien er geen onvoorziene complicaties aan het licht komen'. In andere gevallen wordt soms een minimum en maximumbedrag aangegeven. In dat geval heeft men dan toch de zekerheid dat het maximale bedrag niet zal overschreden worden.

Soms worden de onvoorziene kosten bij de eindafrekening zonder nadere toelichting in rekening gebracht. Zorg er daarom voor dat u met de restaurator afsprekt dat die onvoorziene kosten alléén na overleg kunnen worden ingebracht, op basis van goede argumenten, die gespecificeerd zijn en het akkoord hebben van de opdrachtgever. In geval van wettelijk beschermde voorwerpen is het in rekening brengen van onvoorziene extra kosten niet meer toegelaten.

11. Kosten voor het behandelingsrapport

Een degelijk verslag van het vooronderzoek en van de behandeling is belangrijk voor de geschiedenis van een object en van onschatbare waarde voor restauratoren die het object in de toekomst misschien opnieuw moeten behandelen. De restaurator zal daarom in de offerte een passage moeten opnemen waarin hij aangeeft hoe de documentatie en het verslag opgevat zullen worden en welke kosten daarmee gemoeid zijn. Aan het gedetailleerd uitgeschreven verslag moet een duidelijke fotodocumentatie gevoegd zijn. De foto's documenteren het object voor, tijdens en na elke behandelingsfase, liefst met kenmerkende details. Het is raadzaam om goede afspraken te maken over het beeldrecht van het fotomateriaal. Ook op het punt van de dossiervorming kunnen de kosten behoorlijk oplopen. Daarom is het het overwegen waard om met de restaurator af te spreken hoe uitgebreid het conserverings- of restauratieverslag uiteindelijk moet worden. Van elke behandeling, hoe minimaal ook, moet in ieder geval een schriftelijk rapport bewaard kunnen worden.

12. BTW

De offerte dient duidelijk te vermelden hoeveel BTW wordt verrekend. Hier gelden twee mogelijke tarieven: voor de behandeling van roerende voorwerpen wordt 21% aangerekend; voor de behandeling van voorwerpen die door bestemming onroerend zijn (retabels, geschilderde altaarstukken, antependia, wandbeschotten enz.) en die ouder dan twintig jaar zijn, geldt het tarief van 21% voor openbare besturen, en van 6% voor privé-eigenaars, zoals vzw's.

■ Praktische afspraken

Tijdens de behandeling

Nadat u met de restaurator overeenstemming hebt bereikt over de te volgen behandeling en alle hierboven besproken zaken, kan de behandeling van het object van start gaan. Het is gebruikelijk dat een document door beide partijen wordt ondertekend als bewijs dat het object is meegenomen naar het restauratieatelier.

Omdat conserverings- of restauratieprocessen vaak enige tijd duren, is het denkbaar dat u op een gegeven moment het (toe)zicht op de behandeling verliest. Een object bevindt zich vaak enkele weken in het atelier van de restaurator en u hoopt maar dat alles verloopt zoals afgesproken. Het is daarom goed regelmatig contact op te nemen met de restaurator. Soms kan het interessant zijn om tussentijds eens te gaan kijken in het atelier. Bij zeer omvangrijke projecten is het verstandig regelmatig werfvergaderingen te beleggen en afspraken te maken over de wenselijkheid van een tussenrapportage. Zo houdt u zicht op de kosten, de tijdsduur en het verloop van de behandeling.

Verantwoordelijkheid

In grotere restauratieateliers werken doorgaans verschillende restauratoren of assistent-restauratoren. In dat geval bestaat de kans dat de behandeling van een object wordt uitgevoerd door iemand anders dan de persoon die de offerte heeft gemaakt en

aan wiens deskundigheid u het werk wenst toe te vertrouwen. Dat kan u achteraf verrassen. Zorg daarom dat u van tevoren weet wie het conserverings- of restauratiewerk zal uitvoeren en spreek af wie voor het resultaat verantwoordelijkheid draagt.

Samenvatting: wat moet u in een restauratieofferte terugvinden?

- de identificatie van de restaurator of het bedrijf
- de identificatie van het object of de collectie
- de toestandsbeschrijving of conditierapport
- doel (en eventueel urgentie) van de behandeling
- het behandelingsvoorstel
- de duur van de behandeling
- de kostprijs: werkuren (eventueel + materialen), transport, verzekering en dossier
- eventuele praktische afspraken (tijdens behandelingsproces; aangaande verantwoordelijkheden)

■ Na de behandeling

Teruggave van het object

Na afloop van de behandeling keert het object terug naar zijn plaats van bestemming. Het uitpakken van het object gebeurt best door de restaurator zelf, in aanwezigheid van de objectbeheerder/eigenaar. Op deze manier kan het resultaat van de behandeling meteen samen bekeken, overlopen, besproken en goedgekeurd worden. Het is gebruikelijk dat een document wordt ondertekend door beide partijen als bewijs van ontvangst door de objectbeheerder/eigenaar.

Afrekening en behandelingsrapport

Na afloop van de behandeling ontvangt u van de restaurator een rekening/factuur. Die rekening moet idealiter vergezeld zijn van het behandelingsrapport. Dit dient de volgende elementen te bevatten:

- Eventueel het vooronderzoek (materiaaltechnisch en/of kunsthistorisch).
- Een herhaling van het conditierapport voor behandeling
- Een schriftelijk verslag waarin alle (be)handelingen zijn vermeld.
Eventuele afwijkingen van het oorspronkelijke behandelingsvoorstel dienen tevens vermeld en uitgelegd.
- Fotografische documentatie (liefst verwerkt in de tekst voor de duidelijkheid).
Extra foto's kunnen geplaatst worden als bijlage of op een CD-rom of DVD.
- Een lijst met alle materialen die bij de behandeling zijn gebruikt dienen genoemd te worden bij de beschrijving van de desbetreffende behandeling.
Indien producten gemengd worden is een aanduiding van de specifieke verhouding van hun mengsel van groot belang. Eventueel kunnen ook de leverancier, het fabricaat en de samenstelling vermeld worden (dit geldt bijvoorbeeld voor oplosmiddelen, detergents, verfsoorten en lijmen).

- Een nieuwe beschrijving van de conditie na behandeling van het object vergezeld van specifieke aandachtspunten die als doel hebben de huidige toestand in stand te houden.
- Eventueel de originele onderdelen van het object die vervangen moesten worden bij de behandeling.
- Aanbevelingen voor bewaring en opstelling
- Eventuele (constructie)tekeningen
- Eventuele andere interessante en relevante informatie in de bijlage zoals een historisch vooronderzoek, een relevante bibliografie,...

Nazorg

In een enkel geval moet een object enige tijd nadat het uit het restauratieatelier is teruggekeerd, een nabehandeling ondergaan. Dat geldt vooral voor schilderijen die nog een eindvernis moeten krijgen. Als opdrachtgever kunt u bij de restaurator het best informeren of die nabehandeling ter plaatse of in het atelier moet worden uitgevoerd.

Als de behandeling is afgelopen kunt u de restaurator om advies vragen over de presentatie van het object. In veel gevallen kunnen de bewaar- of presentatieomstandigheden van een object met betrekkelijk kleine ingrepen nog worden verbeterd. De aandacht moet hierbij gaan naar de temperatuur en luchtvochtigheid waarin het object wordt bewaard, de lichtsterkte, de wijze van opstellen om spanningen, trillingen, stof en aanrakingen zoveel mogelijk te vermijden, beveiliging tegen diefstal en beschadiging, enzovoort.

Omdat collectiemanagement sinds enkele jaren steeds nadrukkelijker deel is gaan uitmaken van het collectiebeleid van grotere instellingen, wordt ook de term 'monitoring' als onderdeel van collectie- of conservatiemanagement steeds vaker gehoord. 'Monitoring' betekent niets anders dan dat de fysieke staat van de collectie zorgvuldig en periodiek wordt gecontroleerd. Meestal gebeurt dat aan de hand van lijsten waarop op geregelde tijdstippen bijzonderheden met betrekking tot de conditie van een object of deelcollectie worden opgetekend. U kunt dat als opdrachtgever natuurlijk zelf doen, maar u kunt ook een restaurator inschakelen. Leden-gebruikers van de Monumentenwacht kunnen hiervoor een beroep doen op de monumentenwachters-interieur van deze vereniging.

■ Voor meer info ...

Leon Smets, stafmedewerker FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel. Tel: 02 213 10 70; leon.smets@faronet.be

Griet Kockelkoren, stafmedewerker FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Priemstraat 51, 1000 Brussel. Tel: 02 213 10 86; griet.kockelkoren@faronet.be

Museumconsulenten Provincies:

- Antwerpen : Inge Geysen, Dienst Algemeen Cultuurbeleid, Koningin Elisabethlei 22-24, 2018 Antwerpen. Tel.: 03 240 64 29
- Vlaams-Brabant : Rebecca Schoeters, Provincie Vlaams-Brabant - dienst cultuur Provincieplein 1, 3010 Leuven. Tel: 016 26 76 19
- Limburg : Anne Milkers, Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed, Willekensmolenstraat 140, 3500 Hasselt. Tel. 011 23 75 80
- Oost-Vlaanderen : Anneke Lippens, 9de directie - musea, Gouvernementstraat 1, 9000 Gent. Tel.: (09)267 72 52
- West-Vlaanderen : Reinoud Van Acker, Dienst Cultuur, Koning Leopold III-laan 41, 8200 Sint-Andries-Brugge. Tel.: 050 40 35 70
- Vlaamse Gemeenschapscommissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest : Peggy Voesterzoons, Sainctelettesquare 17, 1000 Brussel. Tel.: 02 208 02 94

Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Jubelpark 1, 1000 Brussel. Tel.: 02 739 67 11; www.kikirpa.be

Vlaamse Overheid, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, Koning Albert II Laan 19 bus 3, 1210 Brussel. Tel: 02 553 16 11; www.onroerenderfgoed.be

Monumentenwacht Vlaanderen vzw, Erfgoedhuis "den Wolsack", Oude Beurs 27, 2000 Antwerpen. Tel: 03 212.29.54; www.monumentenwacht.be

Beroepsvereniging voor Conservators - Restaurateurs van Kunstwerken vzw (BRK). www.aproa-brk.org

■ Colofon

Deze brochure is een geheel herziene versie van de gelijknamige publicatie uitgegeven door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap in 1999. Oorspronkelijke samenstelling: Instituut Collectie Nederland, Amsterdam en Leon Smets, FARO.

Herziene tekstversie: Leon Smets en Griet Kockelkoren, stafmedewerkers FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw.

Verantwoordelijke uitgever: FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, Marc Jacobs en Bert Schreurs, Priemstraat 51, 1000 Brussel